

SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ/LİSANS

SAY126-SAĞLIK ve TOPLUM

Dr.Öğr.Üyesi, Nurcan COŞKUN US

SAĞLIK SOSYOLOJİSİNDE TEMEL YAKLAŞIMLAR VE TEORİLER

SAY126-SAĞLIK ve TOPLUM

Hafta-4

Dersin İçerięi

- İşlevselci Yaklaşım
- Çatışmacı Yaklaşım
- Yorumlayıcı Yaklaşım
- Feminist Yaklaşım
- Postmodern Yaklaşım

Öğrenme Çıktılarımız;

- İşlevselci yaklaşıma göre tıbbın toplumsal işlevini ve hasta rolü kavramını açıklayabilecek,
- Çatışmacı yaklaşıma göre kapitalist tıbbın özelliklerinin neler olduğunu açıklayabilecek,
- İatrojenez ve medikalizasyon kavramlarını açıklayabilecek,
- Yorumlayıcı, feminist ve postmodern yaklaşımların sağlık sosyolojisine katkılarını değerlendirebileceksiniz.

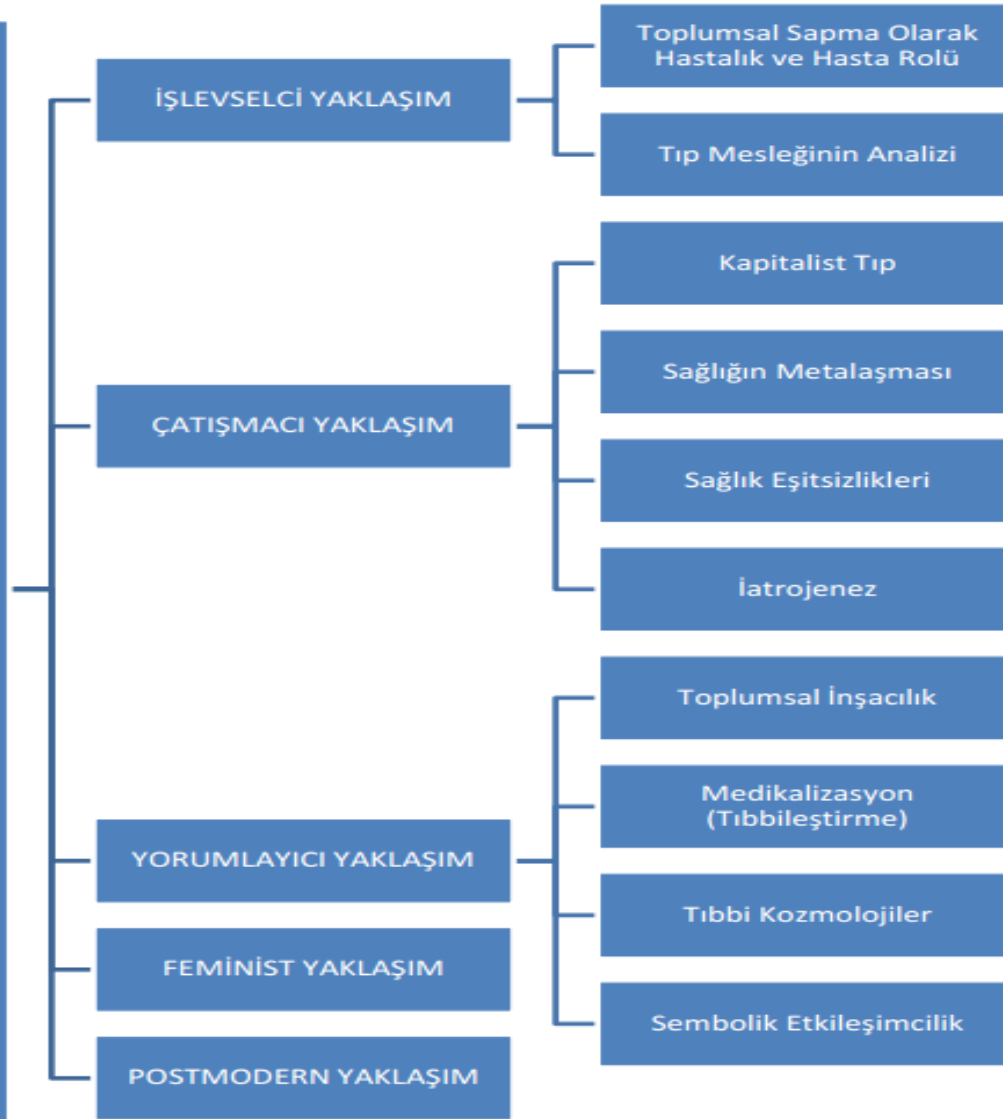
Anahtar Kavramlar

- İşlevselci Yaklaşım
- Çatışmacı Yaklaşım
- Yorumlayıcı Yaklaşım
- Feminist Yaklaşım
- Postmodern Yaklaşım

Önerilen Kaynak

- Cirhinlioğlu, Z. (2012). Sağlık sosyolojisi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Adak, N. Ö. (2002). Sağlık Sosyolojisi, Kadın ve Kentleşme. Birey Yayıncılık.
- Sarı, Ö., & Atılgan, G. (2012). Sağlık sosyolojisi: hastalık ve sağlığa ilişkin kavramsal tartışmalar. Konya: Karatay.
- Sağlık Sosyolojisi, Mevlüt Özben ve İsmail Öz, Editör, Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları, Erzurum, ss.1-25, 2016
- T. Gönç Şavran, "Sağlık Sosyolojisinde Temel Yaklaşımlar ve Teoriler," In Sağlık Sosyolojisi , Erzurum: Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları, 2016, pp.1-23.
- T. Gönç Şavran, "Hasta Hakları ve Eşitsizlik," In Sağlık Sosyolojisi , Erzurum: Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları, 2016, pp.1-25.

SAĞLIK SOSYOLOJİSİNDE TEMEL YAKLAŞIMLAR VE TEORİLER

İŞLEVSELÇİ YAKLAŞIM

- İşlevselci Yaklaşım toplumda istikrar ve dayanışmayı vurgulayan ve sağlıklı toplumun işleyişi için önemli bir kaynak olarak ele alan bir yaklaşımdır.
- Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Talcott Parsons (1951) tıp mesleğinin toplumsal işlevini incelemiş ve sağlık sosyolojisinde oldukça önemli bir kavram olan “hasta rolü” kavramını geliştirmiştir.

Toplumsal Sapma Olarak Hastalık ve Hasta Rolü

- Parsons hastalığı bir toplumsal sapma olarak görür.
- İnsanların ne kadar hasta olacağı insanlara mı bağlıdır, biyolojik nedenlerle ilgili değil midir? Parsons bu soruya, bütün hastalıkların bir dereceye kadar fiziksel veya biyolojik olduğu, ama aynı zamanda insanların hasta olmayı tercih edebilecekleri, yani hastalığın bir tercih meselesi de olduğu yanıtını verir.
- Parsons'a göre insanlar günlük hayattaki bu gerilimlerle baş edemedikleri zaman hastalığı bir kaçış alanı gibi görüp hasta olmayı tercih edebilmektedirler, çünkü hasta oldukları zaman toplumsal rollerinden bir süreliğine muaf tutulacaklardır.
- Parsons bu durumu “hasta rolü” kavramıyla açıklar.

Toplumsal Sapma Olarak Hastalık ve Hasta Rolü

- Hasta rolüne giren kişinin iki hakkı ve iki zorunluluğu vardır, hakları normal sosyal rollerden muaf tutulmak ve hastalığından veya sağlığının bozulmasından ötürü kişisel olarak suçlanmamaktadır.
- Buna karşılık iki zorunluluk söz konusudur:
- kişi iyileşmeyi, yani mümkün olan en kısa sürede hasta rolünden çıkmayı istemeli, iyileşmek için profesyonel yardım aramalı ve tedavi sürecinde doktorlarla iş birliği yapmalıdır.
- Hastalar gibi doktorların da iki hakkı ve iki zorunluluğu vardır.
- Doktor rolü çerçevesinde doktorların hakları hastanın güvenine sahip olma ve bedenine erişebilmektir, zorunlulukları ise hastaya bakarken en yüksek düzeyde ehliyet uygulamak ve kendi çıkarına değil, hastanın çıkarına yönelik davranmaktır.

Tıp Mesleğinin Analizi

- Tıp mesleğinin piyasa ilişkilerindeki rekabetçiliği ve bencilliği kırdığını düşünen Parsons'a (1951) göre bu mesleğin dört temel özelliği vardır.
- Birincisi, doktorlar hastaların toplumsal sınıfıyla, cinsiyetiyle, etnik grubuyla veya diniyle ilgilenmez, kimseye ayrımcılık yapmaz, uygulamalarını evrensel bir şekilde gerçekleştirirler.
- İkincisi, doktorlar duygusal açıdan yansızdırlar, ilgilendikleri bireyler hakkında ahlaki yargılarda bulunmazlar.
- Üçüncüsü, doktorların eylemleri kendi çıkarlarına değil, toplumun iyiliğine yöneliktir. Dördüncüsü, doktorlar işlevsel olarak spesifiktirler, yani sadece var olan sorunla ilgilenir ve diğer faktörleri incelemezler.
- Örneğin, hastanın sadece doktora sorun olarak gösterdikleri konuyla ilgilenir, ahlakıyla, değer yargılarıyla, hayatıyla, yani o sırada tıbbi bir sorun oluşturmayan konular ile ilgilenmezler.

ÇATIŞMACI YAKLAŞIM

- Çatışmacı yaklaşım sağlığı ve hastalıkları kapitalist sistemle ilişkilendirerek inceler.
- Yoksulluğun, kötü yaşama ve çalışma koşullarının hastalıklara neden olduğunu ve kapitalist sağlık sistemlerinin sağlıktan çok kârı hedeflediklerini vurgular.
- Çatışmacı sosyoloji içinde sağlık sosyolojisine en çok katkıda bulunan yaklaşım Maksist yaklaşımdır.

Kapitalist Tıp

- Marksist Yaklaşımın temel ilkesi, sağlık hedefiyle kâr hedefi arasında bir çelişki olduğu ve aynı anda ikisine birden ulaşamayacağıdır.
- Bu yaklaşıma göre hastalık toplumun kapitalist örgütlenmesinin bir sonucudur ve bu sistem içinde kapitalizmi yeniden üretecek şekilde tedavi edilmektedir.
- Bu yaklaşım içinde verilen ilk eser, Engels'in 1844 yılında yayınladığı “İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu” adlı eseridir.
- Engels bu eserde tifo, verem, raşitizm gibi hastalıkların nedenlerini ve nüfus içindeki dağılımını incelemiş, bu hastalıkların doğrudan kapitalist üretim koşullarıyla ilişkili olduklarını ortaya koymuş, bu nedenle hastalıkların ortadan kaldırılabilmesi için tek başına tıbbi müdahalelerin yeterli olmayacağı sonucuna varmıştır.

Marksist Yaklaşım göre çağdaş toplumda tıp, kapitalist niteliktedir. Kapitalist tıbbın özellikleri;

- Sağlığı fiziksel, zihinsel, duygusal bir iyilik hâli olarak değil, sadece iş gücü piyasasında çalışmaya devam etmek için yetecek fiziksel zindelik olarak tanımlar.
- Sağlığın duygusal, zihinsel, sosyal yönlerini görmezden gelerek sadece fiziksel sağlığa odaklanır.
- İyileşmeyi tıbbi tüketime, tıbbi cihazların kullanımına, test ve ilaçların satın alınıp tüketilmesine indirger.
- Hastalıkların sermaye yoğun ve hastane merkezli şekilde tedavi edilmesini destekler. Bu kurumlarda kullanılan yüksek maliyetli teknolojik tedaviler hastaların ihtiyaçları açısından irrasyonel olsa bile kapitalist sistemin kâr ihtiyacı açısından rasyoneldir.

Sağlığın Metalaşması

- Metalaşma, günlük yaşamın parçalarının piyasada satılık nesneler hâline getirilmesi sürecidir. Sağlığın metalaşmasını, sağlığın parayla satılan bir mal haline gelmesini ve daha iyi sağlığa kavuşmak için daha fazla tıbbi hizmet satın alma ihtiyacını ifade eder.
- Sağlık hizmetlerinin özel sektör tarafından verildiği ülkelerde sağlık endüstrisi; hastaneleri, doktorları, hemşireleri, sigorta şirketlerini, ilaç üreticilerini, tıbbi cihaz ve ekipman üretenleri hastanelerle ilgili olarak inşaat, emlak, danışmanlık, muhasebe şirketlerini ve bankaları içeren muazzam büyüklükte bir endüstriyi ifade etmektedir.

Hastalıkları önleme veya hastalıkları tedavi etme süreçlerinde ilaçlar veya tıbbi cihazlar gibi mallar kullanılsa da sağlığın kendisi piyasada satılacak bir meta olamaz. Sağlığın bir meta/mal olmamasının nedenleri;

- Mallar önceden var olan maddelerden üretilen ve mülkiyeti başkasına sunulan ürünlerdir. Sağlık, doktorların ürettiği ve hastalara tüketmeleri için sundukları bir ürün değildir.
- İyileşme, sadece doktor müdahalesinin veya ilaçların sonucu değildir, bunlarla hastanın bedeninin iyileştirici gücünün bir bileşimidir.
- Malların satışında alım satım bitince talep eden ve arz eden arasındaki ilişki de sona erer, ama doktor ve hasta arasındaki ilişki güvene dayalı, kişisel ve uzun süreli bir ilişkidir.

Sağlık Eşitsizlikleri

- Sağlık eşitsizliği, sınıfsal, ekonomik, etnik, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler açısından dezavantajlı olan grupların sağlıklarının da sistematik olarak avantajlı gruplardan daha kötü olmasını ifade eder.
- Sınıfsal eşitsizlikler, işsizlik, olumsuz çalışma koşulları, yoksulluk, eğitim olanaklarının sınırlılığı, şiddete veya zehirli maddelere maruz kalarak çalışmak veya yaşamak gibi sonuçlar üzerinden sağlığı etkilemektedir.

İatrojenez

- Çatışmacı Yaklaşımın sağlık sosyolojisine katkılarından biri de Ivan Illich'in tıp kurumunun kendisinin sağlığa zarar verdiği iddiasıdır. Illich (1995) bu durumu Yunanca “doktor, hekim” anlamına gelen “atros” ve “köken” anlamına gelen “genesis” sözcüklerinden oluşan iatrojenez kavramıyla açıklar.
- Illich'e göre doktorlardan ve tıbbın örgütlenme biçiminden kaynaklanan sorunlar bireylerin de toplumun da sağlığını bozmaktadır. Profesyonel, doktora dayalı ve fazla büyümüş bir sağlık sistemi üç nedenden ötürü hasta edicidir.
- **Klinik iatrojenez:** Illich'e göre doktorların sağlık üzerindeki olumlu etkisi abartılmaktadır. Belirli hastalıkların daha az görüldüğü yerlerde doktor nüfusu daha yüksektir ama bunun nedeni doktorların bu hastalıkları engelleyebilmesi değildir. Bunun nedeni doktorların; iklimin sağlıklı, suyun temiz, insanların doktorlar içi para ödeyebilecekleri yerlerde çalışmayı tercih etmeleridir ki zaten bu koşullar sağlığı iyileştiren koşullardır.
- **Sosyal iatrojenez:** Illich sağlık hizmetinin bir mala dönüştüğünü, tıbbi bakım almak isteyenlerin karşılaştığı bürokrasinin stres kaynağı olduğunu, tıbbı büyük bütçe ayrıldığı hâlde bu bütçenin sağlığı iyileştirmek için değil pahalı ve gereksiz tıbbi teknolojiler için kullanıldığını belirtir. Illich'e göre ayrıca doğum gibi ölüm de tıbbileştirilmekte ve insanların ölümle başa çıkma konusunda özgürlükleri ellerinden alınmaktadır.

İatrojenez

- **Kültürel iatrojenez:** Illich, bütün kültürlerde acıyı katlanılır kılacak, hastalığı ve sakatlığı anlayışla karşılayacak ve ölüme anlam kazandıracak yöntemler olduğunu, ancak tıbbın insanların elinden bu anlamları aldığını ileri sürer.
- Tıbbileştirme (medikalizasyon) her insanın ağrısı, ölümü ve hastalığı göğüsleyebilme ihtiyacını inkâr eden bir bürokratik sistem oluşturur.
- Illich özellikle acı çekme ve ağrı duymanın kültürel anlamına dikkat çeker.
- Geleneksel kültürlerde acı ve ağrıyla baş etmek sabır, kendini tutma, cesaret, tevekkül, sebat gibi anlamlara sahiptir ve dinle, eğitimle, yaygın inançlarla ilişkilidir.

YORUMLAYICI YAKLAŞIM

Toplumsal İnşacılık

- Gerçeklerin toplumsal etkileşim ve bu etkileşimin yorumlanması aracılığıyla yaratıldığını vurgulayan bir Toplumsal İnşacı Yaklaşımına göre hastalıklar basit biyolojik gerçekler değildir, toplumsal değer yargılarını içerecek şekilde inşa edilirler.

Medikalizasyon (Tıbbileştirme)

- Önceden tıbbi konular içinde değerlendirilmeyen konuların, tıbbileştirilerek tıbbın bu konularda uzman olduğunun iddia edilmesi süreci medikalizasyon olarak adlandırılır.
- Medikalizasyonla birlikte yeni tıbbi kategoriler yaratılarak gündelik yaşamın önceden tıbbi sayılmayan normal yönleri tıbbi/medikal problemler olarak görülür ve yeniden tanımlanır.

YORUMLAYICI YAKLAŞIM

Medikalizasyon (Tıbbileştirme)

- Medikalizasyona verilebilecek örnek; öğrenme güçlüğü olarak tanımlanan disleksi hastalığıdır. Sağlık sosyologlarına göre bu hastalığa neden olan toplumun beklentileri ve eğitim sisteminin bozuk yapısıdır.
- Günümüz toplumundan farklı olarak geleneksel toplumda eğitim kitlesel standartlarda değil, çocukların yetenek ve becerilerine göre verilmekteydi ve bir işte çalışabilmek için kurumsal eğitim görmek şart değildi. Bu nedenle bütün çocukların aynı sürede aynı miktarda bilgiyi öğrenmesi gerekmiyordu. Ancak modern toplumda eğitim standart hâle geldi, çok sayıda çocuğun öğrenmeyi aynı hızda ve aynı düzeyde başarması beklenmeye başladı.
- Üstelik modern toplumda eğitim istihdam için bir ön koşul ve önemli bir statü göstergesi hâline geldi. Bu nedenle günümüzde çocukların okulda başarısız olması hem anne babaların hem de eğitimcilerin başarısızlığı olarak algılanmaya başlandı. Öğrenme güçlüğü olan çocukların başarısızlığından anne babalar eğitimcileri, eğitimciler ise eğitim sistemini sorumlu tuttular.

Tıbbi Kozmolojiler

- Toplumsal inşacı yaklaşımın sağlık sosyolojisine katkılarından bir diğeri de tıbbın hastayı ve hastalığı her zaman aynı şekilde görmediğini, içinde bulunulan kültürden ve toplumsal ilişkilerden etkilendiğini ortaya koymasıdır.
- Tıp, hastayı ve hastalığı farklı algıladığı beş dönem geçirmiştir. Kendine özgü özelliklere sahip bu dönemler tıbbi kozmolojiler olarak adlandırılır.
- İlk kozmoloji 1700'lerin sonundan 1800'lere kadar süren yatak yanı tıbbıdır. Bu dönemde sadece doktorun ücretini ödeyebilecek küçük ve zengin bir kesim doktorun hizmetlerinden faydalanabilir.

Tıbbi Kozmolojiler

- İkinci kozmoloji, 1800'lerde hastanelerin doğuşuyla başlayan hastane tıbbıdır. Daha önce sağlık hizmetlerine erişimi olmayan fakir hasta kitleleri, artık hastanelerde doktorlara erişebilmektedir.
- Hastane tıbbı kozmolojisinde doktorların ücretlerini devlet ödemektedir. Hasta ve doktor arasında maddi bir ilişki yoktur.
- Hastane tıbbı kozmolojisinde doktorların ücretlerini devlet ödemektedir. Hasta ve doktor arasında maddi bir ilişki yoktur. Bu durum doktorların hastalar üzerindeki otoritesini artırmıştır, hastalar doktora itaat etmedikleri takdirde sağlık bakım haklarını kaybedebilirler.

Tıbbi Kozmolojiler

- Üçüncü kozmoloji olan laboratuvar tıbbı kozmolojisinde fiziksel muayenenin yerini biyokimyasal testler almıştır.
- Yirminci yüzyılda gözetim tıbbı kozmolojisi ortaya çıkmıştır, bu kozmoloji hastalıklar ve salgınlarla ilgili bilgilerin istatistiksel olarak toplanıp işlenmesine ve klinik bilginin büyük ölçüde sağlığa yönelik risklere odaklandığı bir kozmolojidir.
- Son kozmoloji ise yeni bilgi ve iletişim teknolojilerin tıbbi ilişkilerde merkezi olduğu internet tıbbı kozmolojisidir.

Sembolik Etkileşimcilik

- Sembolik Etkileşimciler tarafından doktor-hasta etkileşimi üzerine yapılan çalışmalar etkileşimin anlamını ağırlıklı olarak doktorların belirlediğini ortaya koymuştur.
- Hastaların kendi hastalıkları ile ilgili betimleme ve tanımlamalarının önemsenmediğini ortaya koyan bu çalışmalar, hastanın bakış açısının kabul edilmesi gerektiğini ileri sürer.
- Bireylerin sağlığa ve hastalığa verdikleri anlam önemlidir. Yapılan çalışmalara göre insanlar, hastalık nedeniyle çalışamayacak ve topluma katkıda bulunamayacak duruma gelmenin kendilerini ahlaki olarak sorunlu göstereceğini düşünmektedirler.

FEMİNİST YAKLAŞIM

- Sağlık sosyolojisi açısından feminist çalışmaların en önemli katkıları sağlık alanında cinsiyete dayalı eşitsizlikleri ortaya koyması ve tıbbi analiz ederek ataerkil bakış açısını nasıl yeniden ürettiğini göstermesidir.
- Kadınlar küresel olarak erkeklerden daha uzun yaşarlar, ancak daha sağlıklı değildirler. Kadınların toplumdaki ikincil statüleri, yani ekonomik ve politik güce erkekler kadar erişememeleri sağlıklarının erkeklerinkinden daha kötü olmasına neden olmaktadır.
- Feminist sağlık sosyolojisi çalışmalarının odaklandığı konular arasında sağlıkta toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve tıbbın ataerkil yapısı kadar menstrüasyonun, doğumun ve menopozun medikalize edilmesi de yer almaktadır.

POSTMODERN YAKLAŞIM

- Postmodernizmin sağlık ve hastalık sosyoloji açısından en önemli ilkelerinden biri, doğru ve gerçek olanın dil aracılığıyla yaratılmış yapay kategoriler olduğudur.
- Genç, yaşlı, hasta, engelli, sağlam ya da sağlıklı gibi öznepozisyonlarının söylemsel olarak yaratıldığını savunan postmodernizmin amacı dünyayı zıtlıklar aracılığıyla tanımanın yetersiz olduğunu göstermektir.
- Postmodern Yaklaşım'da Baudrillard'ın (2011) hiper-gerçeklik tartışması sağlık sosyolojisi açısından önem taşır.
- Baudrillard endüstriyel üretimin hâkim olduğu modern toplumdan yüksek teknolojiye postmodern dünyaya geçişle birlikte 'hiper-gerçeklik' dönemine girildiğini, bu yeni dünyada imaj ve gerçek arasındaki sınırın çözüldüğünü ve taklidin gerçekten daha gerçek hâline geldiğini ileri sürer. Artık teknolojik olanla insan olanı birbirinden ayıracak hiçbir sınır kalmamıştır.

POSTMODERN YAKLAŞIM

- Postmodern düşüncenin sağlık alanındaki yansımalarından biri de alternatif veya tamamlayıcı tıp adıyla anılan ve modern tıbbı alternatif olduğu ileri sürülen uygulamaların yaygınlaşmasını sağlamasıdır.
- Modern tıbbı göre alternatif tıp uygulamaları bilimsel tıbbı alternatif değildir. Bu nedenle bazı tıp uzmanları bu uygulamaların tıpla ilgili olmadığını, bazıları ise adının alternatif değil, tamamlayıcı tıp olması gerektiğini savunur.
- Postmodernizme göre bilgi türleri arasında hiyerarşi yoktur. Bu nedenle modern bilim anlayışının dışında kalan çeşitli uygulamaları ve farklı kültürel tedavi yöntemlerini bilimsel tıptan farklı görmez.

Teşekkür ederim.
Dr.Öğr.Üyesi Nurcan COŞKUN US
nurcan.coskun@omu.edu.tr

